

Toplumsal Hafıza ve Tarihi Yapıların Müze Olarak Yeniden İşlevlendirilmesi: Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi Örneği

Social Memory and Refunctioning Historical Building into a Museum: Example of Ayvalık Rahmi M. Koc Museum

Hande TATOĞLU

İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Özet

Bu çalışma, tarihi yapıların işlevinin değişmesi durumunda, toplumsal hafızanın sürekliliğinin de bundan etkileneceği iddiası üzerine kuruludur. Özgün işlevi değiştirilen tarihi yapıların çoğunlukla müzeye dönüştürülerek korunmasından hareketle hem hafızanın mekân ile ilişkisi hem de müzelerin ideolojik işlevi irdelenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye'nin Batı Anadolu Bölgesi'nde yer alan Balıkesir'in Ayvalık ilçesindeki Alibey/Cunda Adası'nda bulunan ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki zorunlu nüfus mübadelesi sonrasında hem cemaatini hem de özgün işlevini yitirmiş olan Taksıyarhis Kilisesi'nin nasıl korunduğu değerlendirilecektir. Bu çalışma açısından, Alibey/Cunda Adası'nın önemi, adanın 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Anlaşması sonucunda gerçekleşen mübadeleyle yepyeni bir sosyokültürel kimlik kazanmış olmasına rağmen hafıza katmanlarının büyük oranda izlenebildiği tarihi mimari dokusuyla öne çıkan turizm merkezlerinden biri olmasıdır. 2014 yılından itibaren Ayvalık'ın ilk özel müzesine dönüştürülen Taksıyarhis Kilisesi, Alibey/Cunda Adası'nda eskiden yaşamış olan Rum Ortodoks cemaatinden kalma önemli kiliselerden biridir. Tarihi yapıları turizme kaynak oluşturma önceliğiyle müzeye dönüştürmenin hem bu yapıların birer tüketim nesnesi haline gelmesine hem de çağdaş müzecilik kriterlerinin göz ardı edilmesine sebep olabileceği, bu çalışmada değerlendirilecek konular arasındadır. Çalışmanın amacı ise Alibey/Cunda Adası'ndaki Taksıyarhis Kilisesi'nin Rahmi M. Koç Müzesi'ne dönüştürülmesinin kolektif/toplumsal hafızaya etkisini sorgulayarak; tarihi yapılar, müzecilik ve toplumsal hafıza kavramlarının birbirleriyle ilişkisine dikkat çekmektir.

Anahtar kelimeler: Kolektif/Toplumsal Hafıza, Hafıza Mekânları, Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi, Taksıyarhis Kilisesi, Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi

Abstract

This study is based on the claim that if the function of historical buildings is changed, the continuity of social memory will also be affected. Since historical buildings whose original function has been changed are mostly preserved by being turned into museums, this study analyzes the ideological function of these museums and the relationship between memory and space. The second part of the study evaluates the preservation of the Taksıyarhis Church on Alibey/Cunda Island in the Ayvalık district of Balıkesir, located in the Western Anatolia Region of Turkey, which lost its original function after the forced population exchange between Turkey and Greece that took place as a result of the Lausanne Peace Treaty signed in 1923. In terms of this study, the importance of Alibey/Cunda Island is that it is one of the prominent tourism centers of the region yet the layers of memory in its historical architectural texture can still be traced to a great extent even though the island gained a new sociocultural identity with the population exchange. The Taksıyarhis Church is one of the most important churches remaining from the Greek Orthodox community that used to live on Alibey/Cunda

Island. In 2014, it was transformed into Ayvalık's first private museum. Among the issues evaluated in this study is the fact that converting historical buildings into museums with the aim of creating tourism resources may cause these buildings to become objects of consumption while ignoring the criteria of contemporary museology. The aim of the study is to draw attention to the relationship among the concepts of historical buildings, museology, and social memory by questioning the impact on collective/social memory caused by the transformation of the Taksiyarhis Church into the Rahmi M. Koç Museum.

Keywords: Collective/Social Memory, Sites of Memory, Refunctioning-Historical Buildings, Taxsiarhis Church, Ayvalik Rahmi M. Koc Museum

Atıf için (how to cite): Tatoğlu H. (2023). Toplumsal Hafıza ve Tarihi Yapıların Müze Olarak Yeniden İşlevlendirilmesi: Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi Örneği Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi 2023;3(1), 61-84
DOI: 10.58620/fbujoss.1257652

Giriş

Tarihî yapılar, inşa edildikleri dönemin toplumsal yaşamını ve mimari pratiklerini yansıtan somut ürünler olarak birer belge ve temsil ettikleri kültürel değerler bakımından da birer sembol niteliğindedir (Ahunbay, 2009, s. 8). Bir kenti kültürel bakımdan sembolize eden ve kente dair algımızın sürekliliğini sağlayan tarihi yapılar, zamanla kaçınılmaz olarak bazı değişimler geçirirler (Boyer, 1996, s.17). Fiziksel ve/veya sembolik olabilecek bu değişimleri yönetmeyi amaçlayarak mimari bir pratik olarak ortaya çıkan ve 20 yüzyıl sonlarında bir disiplin haline gelen koruma, esasen işlevini yitirmiş kültür varlıklarının yaşatılması yoluyla toplumun geçmişi ile geleceğini birbirine bağlamayı ve toplumsal hafızayı oluşturan somut veya soyut değerlerin bütününe muhafaza etmeyi amaçlamaktadır (Ahunbay, 2009, s. 18). Tarihi yapıların özgün işlevlerinin değiştirilerek korunması, ilk olarak 18. yüzyıl sonunda gündeme gelmiş ve 20. yüzyılın başında Avrupa'daki eski şehir merkezlerinin tarihi dokusunu koruma tartışmalarıyla beraber popülerleşmiştir (ÇEKÜL, 2010, s. 11). Günümüzde mimari korumanın en çok uygulanan yöntemlerinden olan bir yapıyı özgün işlevini değiştirerek korumanın başlıca amaçları; yapının yok olmasını önlemek, yapının somut ve soyut değerini olabildiğince koruyarak yeniden kullanımını sağlamak, kent silüetinin bozulmasını önlemek, tarih bilincini canlandırmak ve kente ekonomik katkı sağlamak olarak sıralanabilir (Altınoluk & Yenice, 2019, s. 317).

Türkiye'de de sık rastlanan özgün işlevi değiştirilerek korunan yapılar arasında sarayların, konutların, endüstriyel ve dini yapıların bulunduğu geniş bir mimari alan söz konusudur. Bu tür yapıların çoğunlukla müze olarak kullanılmasına ise son yıllarda giderek daha sık rastlanmaktadır (Mısırlısoy & Günçe, 2016, s. 147). Bunun en bilinen sebebi, tarihi yapıların restore edilerek müze olarak kullanılmaları durumunda önemli bir turizm kaynağı yaratma ve ekonomiye katkı sağlama düşüncesidir. Bu bağlamda, kent kimliğinin belirleyici bir parçası olarak korunması gereken tarihi yapıların, ekonomik sebeplerle korunması ve turizme kaynak oluşturma hedefiyle müzeye çevrilmesinin hem müzecilik kriterlerinin göz ardı edilmesine hem de tarihi yapıların birer tüketim nesnesine dönüşmesine sebep olabileceği (Tekeli, 1987, s. 20), bu çalışmada değerlendirilecek. Bu

çalışmanın asıl amacı ise Balıkesir ilinin Ayvalık ilçesine bağlı Alibey/Cunda Adası'nda bulunan ve nüfus mübadelesiyle cemaatini ve özgün işlevini yitirmiş olan Taksiyarhis Kilisesi örneğini ele alarak; 2014 yılından itibaren Ayvalık'ın ilk özel müzesine dönüştürülen bu kilisenin somut ve/veya somut olmayan değerlerinin ne kadar korunduğunu hem hafıza ve mekân arasındaki kavramsal ilişki hem de müzecilik üzerinden tartışmaktır.

Bu çalışma, hatırlama öğelerinden biri olan tarihi yapıların işlevinin değişmesi durumunda, toplumsal hafızanın da bundan etkileneyeceği iddiası üzerine kuruludur. Bu iddia doğrultusunda öncelikle hafıza ve mekân arasındaki kavramsal ilişkiye değinilecek, ardından hafıza kurucu bir mekân olan müzenin geçirdiği dönüşüm, çağdaş müzeciliğin başlıca kriterleri ve ideolojik işlevleri üzerinde durulacaktır. Sonraki bölümde ise Alibey/Cunda Adası'nın ve adadaki en önemli anıt yapılarından biri olan Taksiyarhis Kilisesi'nin tarihine değinilerek yapının kültürel miras kapsamında korunmaya değer özellikleri vurgulanacaktır. Ayrıca kilisenin Rahmi M. Koç Müzesi'ne dönüştürülme süreci hem toplumsal hafıza hem de çağdaş müzecilik anlayışları bağlamında değerlendirilecek ve müzede nasıl bir deneyim ortamı yaratılmaya çalışıldığının üzerinde durulacaktır.

2. Hafıza, Müze ve Toplum

İnsan benliğinin önemli kaynaklarından biri olan hafıza zaman, mekân, toplum, kültür ve siyaset ile bağlantıları bakımından kişisel deneyimlerin ötesinde, kolektif veya toplumsal bir niteliğe sahiptir (Russell, 2006, s. 801). Hafızanın bu toplumsal niteliğinden ilk kez söz eden Fransız sosyolog Maurice Halbwachs'a göre (2016, s. 349), insan geçmişte yaşadıklarını ancak başkalarının hatıralarına atıfta bulunarak ve bazı işaret noktaları aracılığıyla hatırlar. Bu işaret noktalarını, hatırlamaya yardım eden uyarıcı nesnelere tanımlayan Halbwachs, mekânı da bu nesnelere yerleştiği bir düzen olarak kabul eder ve en akılda kalan anılarımızın genellikle birlikte gezilen yerlere dair anılar olduğundan söz eder (Ricoeur, 2012, s. 140).

Mekân ile toplumsal hafızanın ilişkisine odaklanan başlıca çalışmalarda yaygın kabul, tarihi yapıların yanı sıra müzelerin, heykellerin ve sanat eserlerinin de bir toplumun kolektif hafızasını şekillendirmede önemli rol oynadıkları yönündedir (Suda, 2017, s. 39). Fakat hafızanın devamlılığını sağlamak, çeşitli normlar doğrultusunda şekillenen karmaşık bir süreçtir ve bir kentin fiziksel özelliklerini korumak, bu normlardan yalnızca bir tanesidir. Bu nedenle, tarihi yapıların kalıcılığı, yalnızca işlevleriyle değil aynı zamanda toplumsal hafızadaki imgeleriyle beraber ele alınmalıdır (Lefebvre, 1998, s. 25; Rossi, 2006,

s. 36). Metruk haldeki bir yapının bile bazen geçmiş dönemlere dair izler ve anılar taşımaya devam ettiği iddia edilmektedir (Urry, 1999, s. 42).

Fransız düşünür Pierre Nora (1989), sözlü gelenekler, ritüeller gibi bazı geleneksel hafıza biçimlerinin yok olduğu modern toplumlarda kültürel imgelerin, milli ve manevi değerlerin oluşturulması ve gelecek nesillere aktarılması için çeşitli anlamlar barındıran bazı mekânlara ihtiyaç duyulduğundan söz eder ve bu tür mekanları, "hafıza mekânları" (lieux de mémoire) adıyla yeni bir hafıza biçimi olarak kavramsallaştırır. Nora'ya göre; "*insanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle herhangi bir topluluğun ortak hafıza malına ait simgesel öge haline getirdiği maddi ya da fikri düzeydeki her anlamlı birim*"

hafıza mekânı olarak adlandırılabilceği gibi her hafıza mekânı da ulusal tarihin bugün nasıl yeniden yazılabileceğine dair bir sav olarak kabul edilebilir (Nora, 2006, s. 160). Nora (2006), geçmişe dair anlatıları iktidarın şekillendirdiğini ve bunu genellikle hâkim kültürel unsurları ya da siyasal ideolojileri öne çıkarmak üzere, hafıza mekânları aracılığıyla gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, bir toplumun tarihsel imgeleri ve kolektif hafızası ile ilgili doğru saptamalar yapabilmek için öncelikle hafıza mekânlarının ideolojik işlevleri üzerinde durmak gerekmektedir.

2.1. Hafıza Mekânı Olarak Müzenin Tarihi ve İdeolojik İşlevleri

Yunan mitolojisinde ilham perilerinin (muses) tapınağı olan “mouseion” kelimesinden gelen müzenin oluşumu; toplama, biriktirme ve bir araya getirme gibi etkinliklerle, antik çağlarda başlayarak bugüne kadar devam etmiştir. Orta çağ Avrupa’sında, nüfuzlu kişiler mücevher, kumaş, porselen, altın ve gümüş gibi bazı değerli eşyalar ile farklı coğrafyalardan gelen ve nadide olarak nitelendirilebilecek çeşitli nesnelere toplayıp biriktirerek nadire kabineleri (cabinets of curiosities) diye bilinen koleksiyonlar oluşturmuşlardır. Nadire kabineleri herhangi bir sistem ve sınıflandırma tekniğinden yoksun olmalarına rağmen, genellikle müzeciliğin ilk biçimi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla müzeciliğin belli başlı nesnelere veya tarihi eserlere toplama ve sergileme amacıyla, müzenin ise bu etkinliklerin gerçekleştirildiği nesne odaklı bir kurum olarak ortaya çıktığı söylenebilir (Yücel, 2012, s. 40). Günümüzün müzecilik anlayışı çok değişmiş olsa da bazı müzelerde hala bu nesne odaklı anlayışın devam ettiği görülebilmektedir.

Uzun süre toplumdaki belirli bir elit kesiminin kültürel mabedi olarak algılanmaktan öteye gidemeyen müzelerin halkın ziyaretine açılmasına yönelik düşünceler, ilk kez Aydınlanma Çağı’nda ortaya atılır; ancak, bunun tam anlamıyla gerçekleşmesi Fransız Devrimi sonrası, 1793’te Louvre Sarayı’nın kamuya açık bir müzeye dönüştürülmesiyle başlayacaktır (Artun, 2006, s. 156). Bundan sonra adeta altın çağını yaşayacak olan müze, artık modern ulus devletlerin tarihlerini hem inşa ettikleri hem de sergiledikleri bir kurum haline gelir. 19. yüzyıl boyunca kültürel mirasın korunması, toplumsal hafızanın şekillendirilmesi ve ulusal kimliğin desteklenmesi için önemli bir kurum olmayı sürdüren müze, bazı eleştiriler almaya başlamıştır. Kronolojik olarak bölümlere ayrılmış salonlar, sınıflandırılmış nesnelere ve bu nesnelere vitrinler içinde sergilendiği modern müze (Küçük, 2022, s. 53), ziyaretçilere mezarlıkları ve ölümü hatırlatan sıkıcı bir atmosfer oluşturduğu için eleştirilmeye başlanmıştır (Artun, 2006, s. 234). Bu eleştiriler doğrultusunda, 20. yüzyıl, müze tanımının, işlevlerinin ve görevlerinin profesyonel anlamda tartışılmaya başlandığı, müze koleksiyonlarının daha etkileyici ve anlamlı bir şekilde sunulması yönünde görüşlerin paylaşıldığı Uluslararası Müzeler Konseyi ICOM (International Council of Museums) gibi uluslararası örgütlerin sayısının hızla arttığı bir dönemdir.

Birleşmiş Milletler, Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu UNESCO’nun girişimi ile kurulmuş olan ICOM, kurulduğu 1946 yılından günümüze kadar farklı yıllarda müze tanımında değişiklikler yapmıştır. 1946 yılında, müzeyi; “*sanatsal, teknik, bilimsel, tarihi ya da arkeolojik materyalden oluşan tüm koleksiyonları içeren yer*” olarak tanımlayan ICOM’un (2020), koleksiyonu yani nesnelere ön planda tuttuğu görülmektedir. Modernist yaklaşımın yerini postmodern yaklaşıma bıraktığı 1980’li yıllarda ise müze artık nesne odaklı bir yüksek kültür kurumu ya da elitlerin kültürel mabedi olmaktan çıkarak birtür kitle iletişim aracına dönüşmeye başlamıştır (Huyssen, 1999, s. 26). Buna paralel olarak 2007

yılında ICOM (2020) müze tanımını; “*eğitim, araştırma ve faydalanma amacıyla insanlığa ve çevresine dair somut ya da somut olmayan unsurları araştırıp toplayan, koruyan, toplumun eğitim ve değerlerinin yükselmesi amacıyla sergileyen ve kâr amacı gütmeyen bir kurum*” olarak güncellemiştir. Bu tanıma bakıldığında, müzenin koleksiyonundan ziyade topluma sunduğu katkının önemsendiği ve somut olmayan unsurların da ilk defa müze tanımına dahil edildiği dikkat çekmektedir. Müze tanımının yenilenmesine yönelik devam eden çalışmalar sonucunda, 2019 yılında, güncel sorunlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda alternatif bir müze tanımı daha oluşturulmuştur. 2022 yılında ICOM üyelerinin oy çokluğu ile kabul edilen bu müze tanımı şu şekildedir (ICOM, 2022): “*Müze, somut ve somut olmayan mirası araştıran, bir araya getiren, koruyan, yorumlayan ve sergileyen, kâr amacı gütmeyen topluma hizmet eden kalıcı bir kurumdur. Halka açık, erişilebilir ve kapsayıcı yapılarıyla müzeler, çeşitliliği ve sürdürülebilirliği teşvik eder. Etik ve profesyonel bir anlayış ve toplulukların katılımıyla şekillenen iletişim ve işleyişleriyle, eğitim, keyif, düşünce ve bilgi paylaşımı içeren çeşitli deneyimler sunarlar.*” Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere, çağdaş müzecilik artık müze mekânında yaratılan deneyime ve bu deneyim aracılığıyla toplumla kurulan iletişime odaklanmaktadır.

Dünya genelinde özellikle son yarım yüzyılda, Türkiye’de ise son yıllarda müzecilik tanımında, işlevlerinde ve görevlerindeki değişimlerin bir sonucu olarak devlet destekli müzelerin yanı sıra kişisel çabalarla kurulan özel müzelerin sayısı da artmıştır. Özel müzelerin kurulmasıyla beraber hem müzelerin sayısı hızla artmış hem de düzenlenen uluslararası sergilerle farklı bakış açılarının gelişmesine büyük katkı sağlanmıştır (Savaş, 2010, s. 140). Müzecilik çalışmalarındaki bütün bu gelişmelere rağmen müzelerin, hâkim kültürel unsurlara ve siyasal ideolojilere odaklanarak “öteki” grupların deneyimlerini ve bakış açılarını ihmal ettiği ve genellikle tarihin sınırlı ve taraflı bir versiyonunu sunduğu yönündeki eleştiriler ise ortadan kalkmamıştır. Örneğin; Shaw (2020, s. 7), müzeyi “...belli bir geçmişin ‘geçmiş’ olarak seçilip algılanmasını sağlayan bir mekân” olarak değerlendirmektedir. Umberto Eco (2012, s.67) ise müzenin kendine özgü bir “günceli geçmişe mal etme” özelliği olduğunu vurgulamış; ikonik bir sanat eserinin veya önemli bir şahsiyetin yaşamış olduğu evin tıpatıp bir kopyayla yeniden yapılmasının, söz konusu nesnenin ya da mekânın ölümsüzleştirilmesi isteğinin yanı sıra ölü bir geçmiş yaratma çabasını da içinde barındırdığından söz etmiştir. Bu düşüncelerden ilhamla, bu çalışmada, müzenin çok spesifik bir türü; özgün işlevini yitiren tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan müze türü üzerinde durulmaktadır. Bu müze türünün bir örneği olarak Alibey/Cunda Adası’ndaki Taksiyarhis Kilisesi’nin seçilmesinin en önemli sebebi ise tarihi 15. yüzyıla kadar uzanan kilise binasının mübadele sonrasında cemaatini ve işlevini kaybederek uzun süre metruk halde kaldığında bile geçmişe dair bazı şeyler anlatmayı sürdürebilmiş olmasıdır. Çalışmada, kilise binasının somut ve soyut değerleriyle geçmişten günümüze dek toplum hafızasında nasıl yer edindiği, bu değerlerin korunup korunmadığı ve bina müzeye dönüştürüldükten sonra ziyaretçilere nasıl bir deneyim sunduğu ele alınacaktır.

3. Alibey/Cunda Adası ve Taksiyarhis Kilisesi

Ayvalık ve Alibey/Cunda Adası’nın 19. yüzyıla kadarki tarihine dair kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bu sınırlı kaynaklar ve yapılan kazı çalışmaları, Ayvalık ve civarındaki çeşitli yerleşimlerin tarihinin Antik Çağ öncesine kadar uzandığını göstermektedir (Bektaş, 2000, s. 115). Bu yerleşimlerden

“Kydonia”nın Aivali veya Ayvalık adıyla, “Pordoselene” veya “Nesos”un ise yıllar içinde Moshonisi, Yund, Yunda, Cunda ve Alibey Adası adlarıyla varlığını günümüze dek sürdürdüğü ve günümüzde de yaygın olarak kullanılan Cunda isminin, Piri Reis’in kitabında bahsettiği Yund Adaları’nın zamanla Cunda’ya dönüşmesinden geldiği düşünülmektedir (Piri Reis, 1988, s. 315-319; Akın, 2008, s. 108). Daha sonra Cevdet Paşa’nın *Tarih-i Cevdet* adlı eserinde de bu adadan ve civarındaki adalardan “Yund Adası/Adaları”, “Yunda Adası” ve “Cund Adaları” olarak bahsedildiği görülür (Tekin, 2001, s. 47).

Ayvalıklı araştırmacı ve yazar Ahmet Yorulmaz (2015, s. 158), genellikle yabancı kaynaklı olduğu sanılan Cunda isminin, 1980 askeri darbesi döneminde, Rumca olduğundan şüphe edildiğini; oysa ki Osmanlı İmparatorluğu döneminde Rum tebaanın Cunda’ya “Moshonisi” (Kokulu Ada) dediklerini yazmıştır. Adanın günümüzdeki resmi isminin ise Kurtuluş Savaşı’nda Yunanlılara karşı silahlı mücadeleye başlayan ilk birliğin kumandanı Ali Çetinkaya’nın anısını yaşatmak üzere 1980 yılında verildiği bilinmektedir (Akın, 2008, s. 112); fakat Cunda adı, günümüzde daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayvalık ve Alibey/Cunda Adası’nın tarih boyunca nasıl isimlendirildiği ve bu isimlerin verilmiş amaçları veya değiştirilme sebepleri, burada yaşamış olanların aidiyet duygularını ifade etme biçimlerinin tarihi açısından önemlidir (Kafadar, 2017, s. 12). Makalenin devamında da tarihi yapıların işlevleriyle beraber isimlerinin de değiştirildiğine dikkat çekilecek ve farklı kültürel katmanları bir arada barındırmakta olan Ayvalık ve Alibey/Cunda Adası’nın kolektif hafızası bakımından isimlerin sembolik önemine yeniden değinilecektir.

Ayvalık’ın ve Alibey/Cunda Adası’nın tarihiyle ilgili önemli kaynaklardan Yorgi Sakkari’nin yazdığı *Ayvalık Tarihi*¹, Efstratios I. Drakos’un (1895a; 1895b) çalışmaları ile Dimitros E. Psarros’un (2017) eserine dil bariyeri nedeniyle bu makalede doğrudan başvurulmamıştır. Ancak Türkçe ve İngilizce literatürdeki kapsamlı akademik çalışmaların çoğunda bu kaynaklardan faydalandığı görülmektedir (Erim, 1948; Bayraktar, 2002; Şahin Güçhan, 2008; Arıkan, 2011). Bu kaynaklarda da görüldüğü üzere 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar, Osmanlı İmparatorluğu’nun tarım ve balıkçılıkla geçinen küçük bir kıyı kenti olan Ayvalık’ın tarıma dayalı ticari kapasitesi, artan nüfusla beraber giderek gelişmiş ve Ayvalık, 19. yüzyılda Batı Anadolu’nun en önemli liman kentlerinden biri olmuştur (Terzibaşoğlu, 2001, 54-55). 18. yüzyılın başlarında Ayvalık’ı ziyaret eden misyoner François Tarillon, “Moschonisi” olarak bahsettiği Alibey/Cunda Adası’ndaki zeytinyağı ve şarap üretiminin dikkat çekmesinin yanı sıra burada yaşayan Hıristiyanların izole bir yaşam sürdürüklerinden ve Amerika’daki barbarlardan bile daha az eğitilmiş olduklarından bahsetmiştir. Bölgedeki dinî hizmetlerin usulüne uygun biçimde gerçekleştirildiğini aktaran Tarillon’un mektuplarında, adadaki kilise yapılarıyla ilgili kayda değer bir aktarıma ise rastlanmamıştır (Compagnie de Jésus, 1819, s. 34).

Ayvalık’ın 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan gelişme döneminin, Ayvalık’ta yaşamış olan Papaz İkonomos’un Cezayirli Hasan Paşa aracılığıyla özel bir ferman elde ederek Ayvalık’a yarı özerklik kazandırması sonucunda gerçekleştiği birçok kaynakta tekrarlanmıştır (Erim, 1948, s. 17-20; Toynbee, 1970, s. 122).

¹ Sakkari’nin ilk kez 1920 yılında Atina’da yayınlanan eserinin Macit Uygur tarafından Türkçeye çevrildiğini ve bu çevirinin Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivlerinde yer aldığını aktaran Göneng Turan’dır (Turan, 2008, s. 5).

Bu fermana göre “...Ayvalık sınırları içinde kadı ve voyvodadan başka hiçbir Türk oturmayacak, şimdiye kadar yerleşmiş olan Müslüman aileler buradan göç ettirilecek, şehir bağımsız olarak yönetilecek, ancak sınırlı bir vergi alınacaktır.” (alıntılayan Arıkan, 1988, s. 584). Fakat böyle bir fermana ilişkin herhangi bir kanıt Osmanlı arşivlerinde rastlanmadığını belirten Arıkan, yalnızca Ayvalık'ın reayasının “serbest-i tabiyyesi”nden söz eden bir arşiv belgesinin bulunduğu ve bu belgede geçen “serbest şehir” kavramının da günümüzdeki gibi bir özerklik anlamı taşımayıp Ayvalık'ın özel coğrafi konumu ve reayasının tamamen Rumlardan oluşmasıyla alakalı bir duruma işaret ettiğine değinmiştir (Arıkan, 2011, s.160). Bir diğer kaynak ise Ayvalık'ın hızla gelişmesinin, 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bazı maddelerinin Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altındaki Rum Ortodoks tebaaya tanıdığı siyasi ve ticari imtiyazlarla açıklanabileceğini ortaya koymaktadır (Bayraktar, 2002, s. 11). Bu dönemde, Ayvalık sadece ticari alanda değil kültürel alanda da önemli bir gelişme kaydetmiştir. Mesela 1803'te, yine Papaz İkonomos'un girişimiyle kurulan ve döneminin sayılı eğitim kurumlarından biri olan Ayvalık Akademisi, Ayvalık'ın akademisyenler, din adamları, misyonerler ve sanatçılar için önemli bir merkez haline gelmesine katkıda bulunmuştur (Texier, 2002, s. 363; Erdem, Özakin, Yergün, 2007, s. 80).

Ayvalık ve Cunda Adası'nın her anlamda geliştiği bu dönem, 1821'de Mora'da Yunan bağımsızlığı için başlayan ayaklanmaya dek devam etmiştir. Mora'da başlayan ayaklanma, Ayvalık ve Cunda Adası'nın nüfusunun neredeyse tamamını oluşturan Rumlar tarafından da desteklenmiştir (Texier, 2002, s. 363; Balta ve Mihailaris, 2018, s. 623). Bu sırada yaşanan çatışmalarda, Ayvalık'ta ve Cunda Adası'ndaki binaların neredeyse tamamının tahrip edilerek kullanılamaz hale getirildiği de 26 Haziran 1821 ve 14 Ağustos 1825 tarihli Hatt-ı Hümayunlarla doğrulanmaktadır (Sağlam, 2021, s. 995). Olaylar sonucunda Rum nüfusun bir kısmının kaçması bir kısmının da sürgün edilmesi sonrasında Cunda Adası bir süre tamamen boş kalmıştır; ancak, II. Mahmut tarafından 1824'te af ilan edilmesinin ardından dönenlerin korunacağına ve yeniden iskân için gerekli bazı masrafların da karşılanacağına dair arşiv belgeleri bulunmaktadır (Arıkan, 1988, s. 594). Böylece 1824'ten itibaren Ayvalık ve Cunda Adası'nda yeniden bir gelişme döneminin başlaması söz konusu olmuştur (Balta ve Mihailaris, 2018, s. 623; Bayraktar, 2022, s. 127). Günümüzdeki Ayvalık ve Alibey/Cunda Adası'nın tarihi kent dokusunu oluşturan yapılar da genel olarak bu yeni gelişme döneminde inşa edilmiştir (Balta ve Mihailaris, 2018, s. 626; Bayraktar, 2002, s. 30) Bu nedenle, bu makalede ağırlıklı olarak 19. yüzyıla odaklanılmaktadır.

Cunda Adası'nın bilinen en eski beş mahallesi Agia Triada, Agios Dimitrios, Panagia, Taksiyarhis ve Agios Panteleimon kiliseleri çevresinde ve bu kiliselerin isimleriyle oluşmuştur. Adadaki tek İslami yapı ise burada görev yapan Osmanlı memurları ve onların aileleri için 1905'te inşa edilen Hamidiye Cami'dir (Psarros'tan aktaran Sağlam, 2021, s. 993). Adanın merkezinde bulunan ve bugün hala adadaki en önemli anıt yapılardan biri olan Taksiyarhis Kilisesi ise tarihinin 15. yüzyıla kadar uzandığı bilinen; zaman içerisinde yıkılıp adadaki Rum Ortodoks cemaatin girişimi ile 1873 yılında, Ayvalıklı mimar Emmanuel Kounas tarafından, eski temeller üzerine yeniden yapılmış ve adanın yeni katedral kilisesi olmuştur (Psarros, 2004, s. 2). Koruyucu Baş Melekler Cebrail ve Mikâil'e adanmış olan Taksiyarhis Kilisesi'nin, katedral kilisesi olarak dünyadaki Ortodoks kiliselerinin zeytin, zeytinyağı ve sabun ihtiyacını karşıladığı yönünde rivayetler söz konusudur (Ay, 2014, s.17; Atilla ve Öztüre, 2005, s.72). Ayrıca, Taksiyarhis Kilisesi'nin, döneminin mimarlık anlayışını yansıtan kubbesi ve çan kulesi ile Alibey/Cunda Adası'nın her yerinden gözüktüğü, aynı dönemdeki diğer yapılara göre daha büyük inşa edildiği ve hatta adanın en büyük yapısı olduğuna dair bazı aktarımlar söz konudur (Clark, 2008, s. 29). Ancak, son dönemde yapılan çalışmalar, aslında adanın en büyük kilisesinin, aynı zamanda adanın en yüksek noktasında bulunan Panagia Kilisesi olduğunu göstermektedir (Köken, 2017, s. 2;

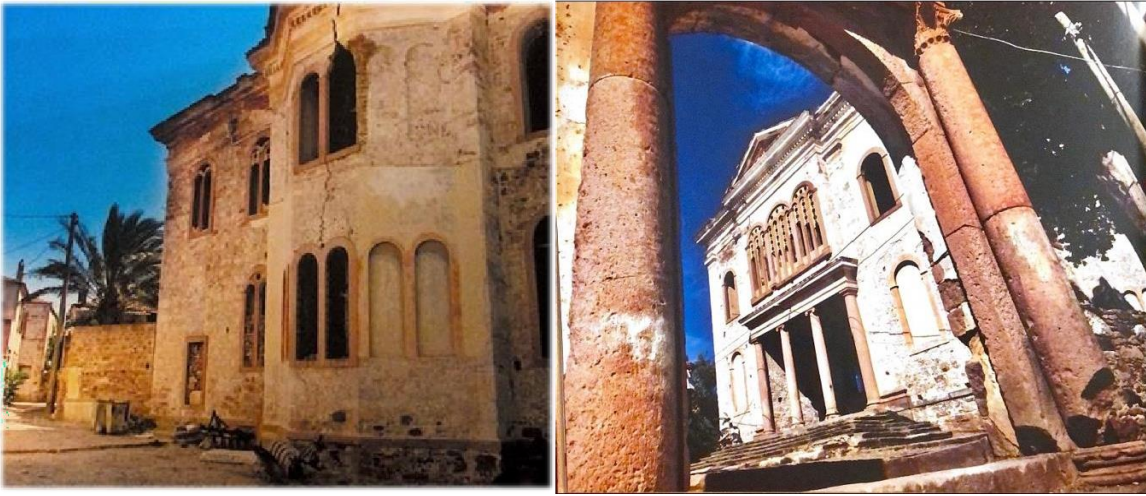
Sağlam, 2021, s. 1000). Taksiyarhis Kilisesi'nin adadaki en büyük kilise olarak hafızalarda yanlış bir şekilde yer etmiş olmasının sebeplerinden biri Taksiyarhis Kilisesi'nin Panagia Kilisesi'nden sonraki yeni katedral kilisesi olması, diğeri ise Panagia Kilisesi neredeyse tamamen yıkılırken Taksiyarhis Kilisesi'nin günümüze dek ayakta kalması olabilir. Bu da tarihi bir yapının fiziksel varlığının korunmasının kente dair algımızın sürekliliği açısından taşıdığı önemini bir kez daha göstermektedir. Günümüzde halen adanın silüetini oluşturan en önemli unsurlardan biri olmayı sürdüren Taksiyarhis Kilisesi'nin hem adanın geçmişini hatırlatan işaret noktalarından biri olduğu hem de adayı ilk kez ziyaret edenlerin hafızasında adaya dair oluşan imgenin önemli bir parçası olduğu unutulmamalıdır. Örneğin; 1890'lı yıllarda kolera salgınıyla mücadele kapsamında Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerine seyahat ederken yaşadıklarını kaleme alan Doktor Şerafettin Mağmumi (2008, s. 146), *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları: Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye* başlıklı kitabın Ayvalık ile ilgili bölümünde, ilk defa deniz yoluyla gittiği Cunda Adası'na dair izlenimlerini şöyle aktarmıştır: “*Cunda kasabası boğazın başlangıcında kurulu olup batıya bakan bir yamaç üstündedir. Bin beş yüzden fazla hanesi, sanat eseri ve süslü kiliseleri, Ayvalık'a oranla geniş sokakları vardır.*” Mağmumi, Cunda Adası'nı süslü kiliseleriyle hatırlamasına rağmen ne yazık ki bu kilise yapılarıyla ilgili detaylı bir bilgi aktarmamıştır.

1900'lü yıllarda, kendi belediye örgütü olan Cunda Adası'nda dört tane ilkokul, bir tane kız okulu ve bir tane de yetimhane bulunduğunu belirten Yorulmaz'ın da (2005, s. 60) bahsettiği gibi ada hayli zengin ve görkemli bir dönem yaşamıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri, 1917-1919 yılları arasında gerçekleşen Yunan işgaline destek veren Rum nüfusun büyük kısmının tehcir edilmesi, zorlu Kurtuluş Savaşı yılları ve 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın sonuçlarından biri olan zorunlu nüfus mübadelesiyle beraber Cunda Adası, giderek geçmişteki ihtişamını kaybetmiş ve kolektif hafızada bazı kırılmalar söz konusu olmuştur.

Lozan mübadelesiyle Türkiye'ye yollanan Müslüman aileler arasında Midilli Adası'ndan ve çoğunlukla da Girit Adası'ndan gelenler Cunda Adası'na yerleştirilmiştir. Böylece Taksiyarhis Kilisesi hem cemaatini hem de işlevini yitirmiştir. Taksiyarhis Kilisesi'nin binası, 1927 ve 1928 yılları arasında, minaresiz şekilde cami olarak kullanılmıştır. Bu yıllarda, kilise içerisindeki ikonların büyük bir kısmı yerlerinden sökülmüş veya tahrip edilmiş olmasına rağmen bazı ikonlar günümüze kadar ulaşabilmiştir. Taksiyarhis Kilisesi'nin çanıyla alakalı olarak da birbirinden farklı görüşler söz konusudur. Örneğin; Ahmet Yorulmaz, söz konusu çanın II. Dünya Savaşı'nın yaklaşmakta olduğu 1936 yılında yerinden çıkarılarak savaş halinde halka haber verilmesi için, Ayvalık İlk Kurşun Tepesi'ne getirildiğinden bahsetmektedir. Hatta bu çanın, henüz Ayvalık'ta herhangi bir müzenin bulunmadığı 1980'li yıllarda, sergilenmek üzere Bergama Müzesi'ne götürüldüğünü de aktarmıştır (Yorulmaz, 2005, s. 163). Bu aktarımın Rahmi M. Koç Müzesi'nin yayınladığı kilise binasıyla ilgili kitapta da yer alması (Ay, 2014, s.18), daha önceki bölümde de iddia edildiği üzere, müzenin kendine özgü bir şekilde günceli geçmişe mal etme gücünün olduğunu desteklemektedir. Yine yerel bir kaynak olan Ali Onay'ın tanıklığını aktaran Köken'e göre ise söz konusu çan, Panagia Kilisesi'nin çanıdır ve Taksiyarhis Kilisesi'nin çanı ise uzun yıllar yerinde durduktan sonra kaybolmuştur (Köken, 2017, s. 2). Panagia Kilisesi'nin mimari tarihini, plan ve çizimlerini içeren arşiv belgelerinin yer aldığı güncel tarihli

çalışmanın yazarı Hasan Sercan Sağlam da (2021, s. 996.) bahsi geçen çanın Panagia Kilisesi'ne ait olduğunu teyit etmektedir.

Geçmişte hem ticari hem de sosyal ve kültürel hayatın çok hareketli olduğu Ayvalık ve Alibey/Cunda Adası, mübadele sonrası dönemde, sadece doğal güzellikleriyle ve önemini hiç kaybetmeyen zeytinlikleriyle, bağlarıyla anılmaya başlanacaktır. Akşam Gazetesi, 14 Haziran 1934'te, şirin bir kasaba olarak tanıttığı Ayvalık ile ilgili sütuna, "*İstanbul'a benzeyen Ayvalıkta içtimai hayatı uyandırmak lazımdır*" cümlesiyle başlamaktadır (Akşam, 1934). Ayvalık ve Alibey/Cunda Adası'nın mübadeleden sonra giderek azalan nüfusu, 6 Ekim 1944'te meydana gelen ve merkezi Ayvalık olan deprem nedeniyle biraz daha azalmıştır. 1944 depreminin zararlarını karşılayabilecek gücü olmayan Ayvalık'ta zarar gören yapılardan biri olan Alibey/Cunda Adası'ndaki Taksiyarhis Kilisesi de onarılmadığı için terk edilir.

Şekil 1 ve 2 Taksiyarhis Kilisesi'nin restorasyon öncesinde dışarıdan görüntüsü

Ayvalık ve Alibey/Cunda Adası, iç turizmin gelişmeye başladığı 1960'lı yıllara kadar, önemli bir dönüşüm geçirmez. 1966 yılında, ada ile Ayvalık arasındaki kara bağlantısını sağlayan köprü'nün yapılmasının da etkisiyle değişmeye başlayan Alibey/Cunda Adası'yla ilgili koruma faaliyetleri ise ilk kez 1970'li yıllarda başlatılmıştır. 1976'da Ayvalık ve çevresindeki 17.900 hektarlık alan doğal ve tarihi sit alanı olarak kabul edildiğinde Alibey/Cunda Adası'ndaki Rum Ortodoks cemaatinden kalma birçok kilise ve manastır da bu sit alanı içerisindeydi. Ahmet Yorulmaz'ın (2007, s.57) aktardığı üzere; mübadele öncesinde Alibey/Cunda Adası'nda yaşamış olan Rum Ortodoks cemaatinden Sitsa Karaiskaki'nin *Yurdum Moshonisia* (1973) adlı kitabında ve Vasiliki Ralli'nin *Unutulmaz Yurt-Küçük Asya* (2011) adlı kitabında adadaki bütün kiliseler ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

Geçmişte adada yaşamış olanların hatıralarında önemli yer tutan bu dini yapıları koruma kararının hayata geçirilebilmesi ise ancak Alibey/Cunda Adası'nın tanınması ve turizm açısından bir cazibe merkezi haline gelmeye başlamasıyla mümkün olabilmiştir. Turizmin, kentlerin var olan değerlerini kolay ve etkili biçimde ekonomik kazanca dönüştürmesi sebebiyle tarihi kentlerin çoğunda olduğu gibi Alibey/Cunda Adası'nda da adeta bir restorasyon ve yeniden işlevlendirme furçasının başlamasına vesile olmuştur. Öncelikle "Rum evi" olarak bilinen geleneksel konutlar restore edilmeye başlanmış ardından da bazı tarihi yapılar restore edilerek yeni işlevleriyle kullanıma sunulmuştur. Bu tarihi

yapılardan ilkinin, Aşıklar Tepesi'ndeki Agios Ioannis Şapeli olduğu söylenebilir. Koç Vakfı tarafından restore edilen Agios Ioannis Şapeli, 2007'de Sevim Necdet Kent Kütüphanesi olarak halka açılmıştır. Belirli bir saat aralığında hizmet veren kütüphane ve kafeteryası, günümüzde adanın en popüler uğrak yerlerindedir.

Şekil 3 Agios Ioannis Şapeli'nin restorasyon sonrası görüntüsü

Daha sonra, Suzan Sabancı Dinçer tarafından 2008 yılında alınan Pateriça'daki Agios Dimitrios ta Selina (Ayışığı Manastırı) restorasyon projesi ise 2012'de tamamlanarak hem misafirhane olarak hem de çeşitli kültürel faaliyetler için kullanıma açılmıştır. Ayışığı Manastırı'nın restorasyon projesi medyada geniş yer bulmuştur (Arkitera, 2012; Vatan 2012). Bu süreçte, "Ayvalık Tabiat Platformu" adlı sivil toplum kuruluşunun yöneticileri, manastırın sadece müze amaçlı olarak halkın kullanımına açılması taleplerini dile getirmiş ve Suzan Sabancı Dinçer hakkında suç duyurusunda bulunmuşlardır (Yeşil Gazete, 2012). Uzun yıllar bakımsız ve harabe şekilde kalan Ayışığı Manastırı'nın, günümüzde restore edilmiş durumda olması önemli bir kazanımdır; fakat tarihi manastır binasının durumu, yeni işlevinin belirsizliği bakımından tartışılmaya açıktır.

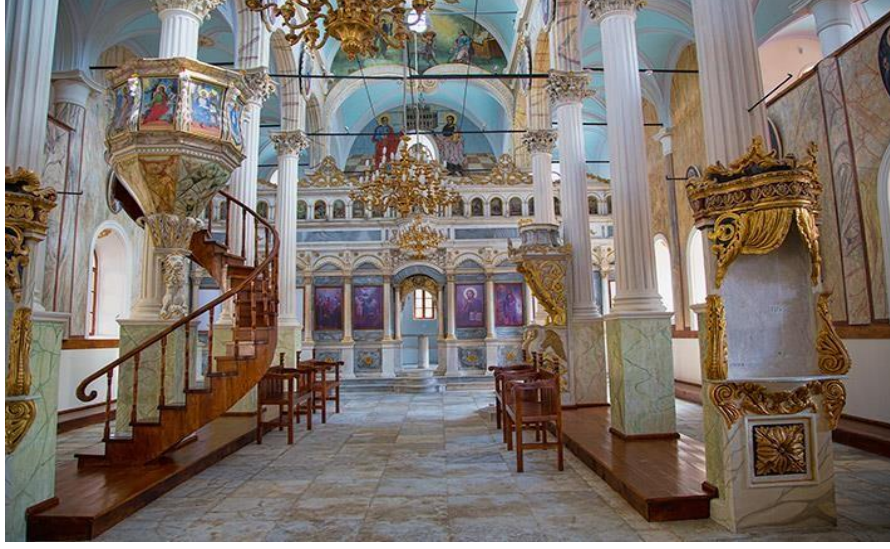
Şekil 4 Ayışığı Manastırı'nın restorasyon sonrası görüntüsü

Taşınmaz kültür varlıklarının yeniden işlevlendirilmesi konusunda çok sayıda ve çeşitli örneğin bulunduğu Ayvalık'taki anıtsal nitelikli yapılar, genellikle buldukları yerin genel görünümü ile yaşam tarzını yansıtan birer imgeye dönüşmesi bakımından da dikkat çekicidir. Örneğin; günümüzde Ayvalık'ta bulunan on bir kiliseden üç tanesi Hagios Georgios Kilisesi, Hagios İoannes Kilisesi ve Kato Panagia Kilisesi camiye çevrilerek sırasıyla Çınarlı Cami, Saatli Cami ve Hayrettin Paşa Cami olarak adlandırılmıştır. Bunların da yalnızca iç mekânlarında bazı değişiklikler yapıldığı ve görece özgün planlarına sadık kalınarak restore edildikleri görülmektedir (Saban, 2010, s. 23). Ayvalık ve Alibey/Cunda Adası'ndaki yeniden işlevlendirilmiş başlıca örnekler kısaca da olsa değinmek, makalenin konusu olan Alibey/Cunda Adası'ndaki Taksiharhis Kilisesi'nin 2014 yılında tamamlanan restorasyonu sonrasında müzeleştirilmesinin, en azından yerel ölçekte, daha iyi irdelenmesi açısından önemlidir.

Şekil 5 Ayvalık'taki Taksiharhis Anıt Müzesi'nin restorasyon sonrası dış cephe görüntüsü

Alibey/Cunda Adası'ndaki Taksiharhis Kilisesi ile aynı adı taşıyan ve Ayvalık şehir merkezindeki Taksiharhis Kilisesi, 1927 yılından itibaren bir süre "Tekel Deposu" olarak kullanıldıktan sonra terk edilmiş bir yapıdır. 2012 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca restore ettirilen yapı, 2013 yılında "Taksiharhis Anıt Müzesi" adıyla Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi'ne bağlı birim olarak ziyarete açılmış bir anıt müze örneğidir. Anıt müzeler, mimarisi ve/veya tarihi değerli bulunan bazı yapıların müze olarak tahsis edilmesiyle oluşur (Madran, 1999, s. 17). Tarihi 15. yüzyıla dayanan ve özgün planı, cephe düzenlemesi, malzemeleriyle inşa edildiği dönemin mimari özelliklerini yansıtan bu kilise müzeye çevrildikten sonra adı Taksiharhis Anıt Müzesi olarak değiştirilmiştir.

Şekil 6 Taksıyarhis Anıt Müzesi'nin restorasyon sonrası iç mekân görüntüsü

Taksıyarhis Anıt Müzesi, yıl boyu ziyarete açık olmakla beraber belli zamanlarda AIMA² müzik festivalleri, sergiler ve benzeri kültürel etkinlikler için kullanılmaktadır. Ayvalık ve Alibey/Cunda Adası'nda bulunan aynı isimli iki kiliseden biri anıt müzeye, diğeri ise özel müzeye dönüştürülürken her ikisinin de hem işlevlerinin hem isimlerinin değiştiği dikkat çekmektedir. Daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi müzenin toplumsal hafızayı şekillendirme ve ulusal kimliği destekleme gibi ideolojik işlevleri söz konusudur. Bu iki müzeleştirme örneğinde de görüldüğü üzere müze, gerektiğinde dinî mekânları sekülerleştirmeyi veya mübadele örneğindeki gibi siyasi kararlar sonucunda toplumsal meşruiyeti değişen bir yapının tanımını ve adını değiştirmeyi de mümkün kılmaktadır.

3.1. Taksıyarhis Kilisesi'nin Korunma Süreci

Bu makalede konu edilen Alibey/Cunda Adası'ndaki Taksıyarhis Kilisesi'nin mimari özellikleri kısaca şu şekilde özetlenmiştir: “Antikçağ örneklerinden esinlenerek yapılmış bir kapı ile girilen büyük bir avlu içinde yer alan, kapalı Yunan haçı planlı yapının giriş kapısı, merdivenli ve sütunlu bir niş içindedir. Üç nefli yapının merkezinde sekizgen kasnaklı bir kubbe yükselmektedir. Kâgir beden duvarlarının iç yüzünde İsa'nın yaşamına ilişkin, oldukça tahrip edilmiş freskler mevcuttur.” (Erdem, Özakin, Yergün, 2007, s.82). Taksıyarhis Kilisesi, 1989 yılında alınan 1795 sayılı karar ile Bursa Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından tescil edilene kadar çevre ve iklim şartlarından dolayı zarar görmüş ve bakımsız kalmıştır.

² Filiz Ali'nin kurucusu olduğu ve Ayvalık'ta faaliyet gösteren Ayvalık Uluslararası Müzik Akademisi'nin kısaltılmış hali AIMA.

Şekil 7 Alibey/Cunda Adası'ndaki Taksiyarhis Kilisesi'nin 2002 yılındaki görüntüsü

Kilise binasının zarar görmesinin sebeplerinden biri de insanların hazine arama amacıyla yaptıkları kaçak kazı girişimleri olarak belirtilmiştir (Ay, 2014, s. 39). Yasal olarak koruma altına alındığı 1989'dan itibaren herhangi bir bakım veya onarım yapılmayan kilise binasının restorasyonu için bazı gönüllü grupların ve/veya iş insanlarının girişimlerde bulunduğu; ancak, bu girişimlerin yerel politikacılar tarafından olumlu karşılanmadığı bilinmektedir. Eski Ayvalık belediye başkanlarından, milliyetçi görüşleriyle ünlü Ahmet Tüfekçi'nin, belediye başkanlığı döneminde, Hıristiyan kiliselerinin restorasyonu için henüz “gerekli atmosferin” oluşmadığını ifade ettiği ve 2004 yılında Ayvalık belediye başkan adayı olan mimar Müjdat Soylu'nun da konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde belirttiği aktarılmıştır

(Clark, 2008, 45): *“Restore edilmiş kiliseler her ziyaretçiye, her bir kasaba sakinine görünüşün altında yatan acılı katmanları hatırlatmaya devam edecektir. Üstelik sadece Yunanistan'daki evlerinden adeta burkularak sökülüp alınan Müslümanların acısını değil, bu limanı inşa eden ama artık burada yeri olmayan Hıristiyanların acısını da. Soylu'nun vardığı hüznü sonuç şu ki aradan seksen yıl geçmiş de olsa “henüz olanların hatırlanması için vakit erken.”*

Yerel politikacıların bu yaklaşımlarından da anlaşılacağı üzere, 2000'li yıllara gelindiğinde Taksiyarhis Kilisesi, pek çok kişi için geçmişte yaşanan bazı olayları ve bunların siyasi içeriğini hatırlatan bir simge haline almıştır. Bu süreçte, kilise binasına zarar vermekten çekinmeyenler olduğu gibi binayı kendi kişisel çabalarıyla korumak isteyenler de olmuştur. Gazeteci Çiğdem Toker, tatil için gittiği Alibey/Cunda Adası'nda metruk haldeki Taksiyarhis Kilisesi'ni görüp gezmek istediğini ve kilisenin bahçesine girince karşılaştığı Zehra teyzenin kiliseyi nasıl sahiplenip koruduğunu anlatır ve Toker'in Zehra Başbuğ ile gerçekleştirdiği “Kiliseye Bağlanmış Bir Kader-Taksiyarkis'in Zehra Teyzesi” başlıklı söyleşi, 2001 yılında Milliyet Gazetesi'nin “Abdi İpekçi Dostluk ve Barış” ödülüne layık görülmüştür (Milliyet, 2001). Zehra Başbuğ, kiliseyle aynı bahçeyi paylaşan evinde ikamet eden bir Girit mübadilidir. Adaya gelip kiliseyi görmek isteyenlere Zehra teyzenin eşlik ettiği ve kilise hakkında bilgiler verdiği hafızalara yer etmiştir (Atilla ve Öztüre, 2005, s. 73).

Şekil 8 Restorasyon öncesi Alibey/Cunda Adası'ndaki Taksiyarhis Kilisesi ve Zehra Başbuğ

Yeni Asır Gazetesi'nin köşe yazarlarından Elif Aktuğ, 2014 yılında yayınlanan yazısında, çocukluk anılarına dönerek Taksiyarhis Kilisesi'ne daha önce de Zehra teyzenin kayınvalidesinin sahip çıktığını anlatır (Yeni Asır, 2014):

“Yaşlı teyze, siyah elbise giyer, siyah başörtüsü takardı. Biraz ürperirdim ama yine de bayılırdım kiliseyi gezmeye; teyze çok az Türkçe bilirdi, “Neden geldiniz kızım, dua edeceksiniz, yoksa beni yoracaksınız?” diye sorardı. Sonra elini elbisenin üzerine giydiği siyah hırkadan içeri sokar ve kocaman bir anahtar çıkarırdı. Kilisenin anahtarıydı bu, filmlerdeki gibi “gırrççç” diye açılırdı kocaman tahta kapı. Ne diye onlarca defa gezdim ne diye zar zor yürüyen yaşlı teyzeyi her defasında yalvar yakar yerinden kaldırdım bilmiyorum. “Eğer Müslümansan sana bir dua öğreteyim kopelam (kızım)” demişti, dün gibi aklımda. “Aya Nikolamu, kerametlim, kuvvetlim yardım yap bana, çok mutacım sana.” O tatlı Giritli aksanıyla, o iki büklüm minnacık haliyle nasıl sevimliydi öyle... Anahtarı yeniden göğsüne sokarken, hoopp diye sarılıp öper ve kaçırdım. “Opme beni kızım” derdi, “Azıcık harçlık ver yeter, eh malum kiliseyi sileceğim, süpüreceğim, sabun alacağım”... Harçlığımı teyzeye verir, hopluya zıplaya en yukarıya Aşıklar Tepesi'ne çıkardım.”

Bu tanıklığı doğrulayan bir ifadeye de Bruce Clark'ın mübadelenin modern Türkiye ve Yunanistan'ı nasıl şekillendirdiğini anlattığı kitabında rastlanmaktadır (Clark, 2008, s. 29): “...kilisenin gayri resmi koruyuculuğunu yapan Ayvalıklı Müslüman hanım son derece neşeli biri; büyüklerinden öğrendiği Giritcesiyle bir saat hiç nefes almadan bildiği bütün manileri, şarkıları birbiri ardına söyleyerek ziyaretçilere hoş vakit geçiriyor.”

2003 yılında, fırtına nedeniyle hasar gören kilise binası, tehlike arz etmeye başladığı için ziyaretçilere tamamen kapatılmıştır. 2011 yılında ise Taksıyarhis Kilisesi, Vakıflar Meclisi kararı ile restore edilip yeniden kullanılmak üzere ve kira bedeli karşılığında Rahmi M. Koç Müzecilik ve Kültür Vakfı'na tahsis edilmiştir.

Şekil 9 Alibey/Cunda Adası'ndaki Taksıyarhis Kilisesi'nin restorasyon sonrası dış cephe görüntüsü

3.2. Müzecilik Kriterleri Bağlamında Ayrılık Rahmi M. Koç Müzesi

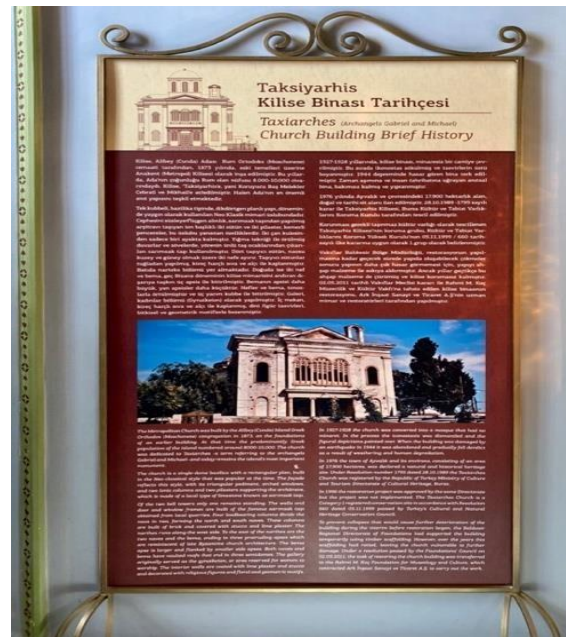
Tarihi yapıların müze olarak kullanılmak üzere dönüştürülmesinin, dünya genelinde 18. yüzyılın sonundan beri, Türkiye'de ise 19. yüzyılın sonundan beri bu yapıları korumaya ve çeşitli koleksiyonlar veya sergiler aracılığıyla toplumla iletişim kurmaya yönelik ihtiyaçlar doğrultusunda gelişmekte olduğu daha önceki bölümde de belirtilmiştir. Fakat burada ifade edilen gelişmenin, çağdaş müze olgusunu referans alan ve ziyaretçi odaklı ya da toplumla etkileşimi ön planda tutan bir yaklaşım olduğunun altını çizmek gerekir. Bu çerçevede gerçekleştirilen ve özellikle 21. yüzyıldan itibaren artış gösteren tarihi yapıların çağdaş müze işlevine adaptasyonunun Türkiye'deki uygulama örneklerinden biri ise Ayrılık Rahmi M. Koç Müzesi'dir.

1980 yılında kurulan Sadberk Hanım Müzesi ile Türkiye'de özel müzeciliğin öncü ismi olan Koç ailesi, Rahmi M. Koç Müzecilik ve Kültür Vakfı'nın İstanbul'daki ve Ankara'daki müzelerinde yer alan endüstri ve mühendislikle ilgili koleksiyonlarının bir benzerini, 2014 yılından itibaren, Alibey/Cunda Adası'ndaki Taksıyarhis Kilisesi'nin binasında sergilemeye başlamıştır. İlk bakışta, müze binasının gösterişli, bakımlı ve temiz olması adeta göz kamaştırmaktadır. Müzeye girişte, müze binasının restorasyon sürecine ve müzeye kimin hangi katkıda bulunduğu dair bir künye bulunmaktadır.

Şekil 10 Aylalık Rahmi M. Koç Müzesi girişinde bulunan künye

Girişteki bu künyede restorasyon sürecine katkıda bulunan Yunanistan'da kurulmuş bir vakıf olan Stavros Niarchos Foundation, Muhtar ve Defne Kent, Andrew ve Paula Riveris, Aydan Semker adlı kişilere ve Fung Global Institute adında Hong Kong'da kurulmuş bir vakıfa teşekkür edilmiştir. Genel koordinatör ve fikir sahibinin ise Rahmi M. Koç olduğu belirtilmiştir. Müze teşhirinden sorumlu isimler de bu künyede yer almaktadır. Fakat müzenin misyonu ve vizyonuna dair bir bilgilendirmeye veya müzedeki koleksiyonun nasıl oluşturulduğuna dair bilgiye yer verilmemiştir. Müzenin internet sitesinde ise "tüm dönemlere ait, endüstri ve mühendislikle ilgili objelerin ve belgelerin toplanması, korunması ve sergilenmesi amaçlanmaktadır" şeklinde özetlenebilecek bir açıklama bölümü yer almaktadır (Rahmi M. Koç Müzeleri, t. y.).

Şekil 11 "Taksiyarhis Kilise Binası Tarihçesi" başlıklı bilgi panosu

Müzeden içeri girdikten sonraki ilk bilgi panosunda ise Taksiyarhis Kilise Binası'nın tarihçesi yer almaktadır. Bu içerikte ağırlıklı olarak binanın mimari özellikleri üzerinde durulmuştur. Kilise binası inşa edildiği, kullanıldığı ve/veya kullanılmaz hale geldiği dönemin bağlamı içinde yorumlanmamıştır.

Şekil 12 Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi iç mekân

İlk bakışta göze çarpan eski dalgıç kıyafetlerinin, tenke oyuncakların, bebek arabalarının, zaman ölçüm aletlerinin, gemi modellerinin ve fotoğraf makinalarının yer aldığı bini aşkın parçadan oluşan geniş koleksiyonun sergilenmesiyle ilgili en önemli eksiklik, sergilenen nesnelere neden seçildiğine dair bir kurgu ya da yorumlama planına yer verilmemiş olmasıdır. Yorumlama planı, özellikle de kültürel miras alanlarında planlı içerik geliştirilmesi ve izleyici deneyiminin tasarlanması için en önemli bileşenlerden biridir. Başka bir deyişle, çağdaş müzecilik kriterleri bağlamında, müze etkinliklerinin en önemlisi koleksiyonun iyi yönetilmesi veya küratöryel açıdan iyi kurgulanmasıdır (Lord, 2001, 63). Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi'nde ise sergilenen koleksiyona dair anlatının eksikliği ve dolayısıyla kurgu bütünlüğünün olmaması en büyük eksiklik olarak dikkat çekmektedir.

Müze koleksiyonunda sergilenen bazı nesnelere üzerinde durmak gerekirse; örneğin, iki kadın gezginin koleksiyona bağışladıkları, dünyanın çeşitli ülkelerinden satın aldıkları oyuncak bebeklerin sergilendiği bölüm, müzenin oyuncak müzesi olarak yorumlanmasına neden olduğu gerekçesiyle bugün artık sergilenmemektedir. Müzenin genel koordinatörü Rahmi M. Koç, müzelerin kendilerini yenilemesi gerektiğini belirterek Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi hakkında şunları söylemiştir (TRT Haber, 2018): *“Burası tek başına oyuncak müzesi değil, çok taraflı bir müze. ‘Sanayi, transport müzesi’ diyebilirsiniz. ‘Antika değeri olan bir müze’ diyebilirsiniz. Dolayısıyla bizim gayemiz her gelen, küçük, büyük olsun ziyaretçinin alakasını çekebilmek. İnsanlar 5-6 dakika, yarım saat sonra bıkmıyorlar. Onun için her attıkları adımda, her vitrinde değişik bir şey, enteresan objeler görürlerse daha fazla vakit geçiriyorlar.”*

Şekil 13 Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi'nde oyuncak bebekler

Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi, genel olarak, nesne odaklı geleneksel bir müze gibi görünmekle beraber çağdaş müzecilik anlayışına uygun bazı uygulamalarıyla da dikkat çekmektedir. Örneğin Rahmi M. Koç Müzecilik ve Kültür Vakfı bünyesinde yer alan İstanbul ve Ankara'daki müzelerin ardından Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi'nde de çocukların sosyal ve kültürel gelişimlerine destek vermek amacıyla "Bugün Dersler Müze'de" projesi hayata geçirilmiştir (Mahalli Gündem, 2019). Ayrıca müzede ziyaretçilerin vakit geçirebileceği bir kafe ve çeşitli hediyelik eşyalar ile kitapların satıldığı bir dükkân da yer almaktadır.

Şekil 14 ve 15 Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi'nin bahçesinde mezar taşı ve bilgi metni

Bu çalışma açısından önemli bir başka örnek de müzenin bahçesinde sergilenen bazı mezar taşlarıdır. Taksiyarhis Kilisesi'nin restorasyon çalışmaları esnasında bulunduğu tahmin edilen mezar taşlarını, tam önlerinde konumlandırılan bahçe ışıkları nedeniyle görebilmek pek mümkün değildir; ancak, Türkçeye çevrilmiş mezar taşı yazıları okunaklıdır. Bu örnekte kilise binasının geçmişine dair soyut değerlere referans vermeye uygun bir sergileme fırsatının değerlendirilmediği görülmektedir.

Çağdaş müzecilik kriterleri açısından bir diğer önemli husus da nesnelerin amaç değil araç olarak ele alınmasının gerekliliğidir (Savaş, 2005). Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi'nde sergilenen koleksiyonun tamamına bakıldığında; çağlar öncesine ait birtakım nesnelerin hikayelerinden kopuk bir biçimde, kimisinin bir camekânın içinde kimisinin de etrafı güvenlik zinciriyle çevrili olarak sergilenmesi, ziyaretçilerin nesnelere ile mekân arasında ilişki kurmasını zorlaştırdığı gibi hafızalarını da bulanıklaştırmaktadır. Umberto Eco'nun (2012, s. 67.) iddia ettiği gibi ölü bir tarih, yaşayan tarihi mekânından etmektedir. Yani mübadele nedeniyle yaşadığı yeri terk etmek durumunda kalmış bir topluluğun dini ve kültürel simgesi olan kilise binasının geçmişine dair bütün soyut unsurlar, hafızalardan silinerek yerine yeni bir imge üretmeye girişilmiş gibi gözükmektedir.

Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi'ni yeni bir hafıza mekânı olarak değerlendirmek mümkündür. Nora'nın (2006, s. 69.) vurguladığı gibi hafızanın iktidar tarafından ve mekânsal olarak kurulduğu göz önünde tutulduğunda; Taksiyarhis Kilisesi'nin çağdaş bir müzeye adaptasyonu, aslında hafızanın kim tarafından mekânsallaştırıldığına önemine de dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle, hafızanın mekânla kurduğu ilişki kadar hâkim sınıflarla kurduğu ilişki de ele alınması gereken bir başka önemli meseledir.

4. Sonuç

Tarihi yapıların ve müzelerin toplumsal hafızanın korunmasındaki rolünü Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi örneğinde incelenmesini amaçlayan bu makalede, 1924'te gerçekleşen zorunlu nüfus mübadelesi sonrasında eski ticari canlılığını yakalayamayan ve yeni bir sosyokültürel kimlik kazanan Alibey/Cunda Adası'ndaki hafıza katmanlarına dikkat çekilmektedir. Hafızanın mekânsal olarak nasıl kurulduğuna dair kavramsal bir çerçevenin de çizildiği bu çalışmada, Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi, Alibey/Cunda Adası'nın günümüze dek ulaşabilmiş en önemli kiliselerinden birinin restore edilerek özel bir müzeye dönüştürüldüğü öncü bir uygulama olması bakımından seçilmiştir. Bu uygulamayla, yıkılmak üzere olan Taksiyarhis Kilisesi yeniden halkın kullanımına sunulmuş ve yapının kent silüetinden silinmesi önlenmiştir. Başka bir deyişle Taksiyarhis Kilisesi'ne yeni bir işlev verilerek yapının somut değerleri korunmuştur. Fakat, yapının soyut ve/veya sembolik değerleri için aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir. Taksiyarhis Kilisesi, adadaki dini ve kültürel yaşamın simgelerinden biriyken mübadele sebebiyle cemaatini kaybettikten sonra kısa süre cami olarak kullanıldığı ve ardından da uzun süre boş kaldığı yıllarda dahi geçmişte burada yaşamış olan Rum Ortodoks cemaatin yaşantısına ve mübadele tarihine dair bir şeyler anımsatmaya devam etmiştir. Restorasyon sürecinin hemen öncesinde viraneye dönüştüğü bilinen kilise, bu haliyle de adeta mübadeleden geriye kalan bazı hatıraların simgesi olmuştur. Bu nedenle, yasal koruma faaliyetlerinin henüz başlamadığı dönemde de yerel halk, kiliseyi kişisel çabalarıyla korumaya çalışarak adeta mübadele öncesi yaşamın izlerinin yok olmasını engellemek istemiştir. Tarihi yapıların temsil ettiği somut ve soyut değerleri muhafaza ederek toplumun geçmişi ile geleceğini birbirine bağlama çabası, mimari koruma pratiğinin de en temel prensibidir.

Koruma altına alındıktan sonraki süreçte, 2014 yılında, Ayvalık'ın ilk özel müzesine dönüştürülen Taksiyarhis Kilisesi, günümüzde hem dinî anlamını, yani kilise tanımını hem de sembolize ettiği bazı değerleri yitirerek yeni bir deneyimin mekânı haline gelmiştir. Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi örneği, yalnızca içerisinde çağlar öncesine ait birtakım nesnelere sergilendiği bir yer olarak değil bir hafıza mekânı olarak düşünülmalıdır. Bu doğrultuda, nesne odaklı geleneksel müzecilik anlayışından uzaklaşarak somut olmayan unsurların da araştırılıp korunduğu ve nesnelere ziyaretçiler tarafından nasıl algılanacağına hesaba katıldığı bir müze ziyareti deneyimi oluşturulması faydalı olacaktır. Aksi halde, yalnızca turistik beğenilerin dikkate alınması ve tarihi kilise binasının bir tüketim nesnesine dönüşmesi söz konusudur.

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Z. (2009). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Akan, A. (2020). Alibey (Cunda) Adası Taksiyarhis Kilisesi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Akın, B. (2005). *Kentli Ayvalık*. İstanbul: Graphis Matbaa.
- Aktuğ, E. (2014). Taksiyarhis Kilisesi ve Despot Evi. Yeni Asır. <https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/elif-aktug/2014/10/21/taksiyarhis-kilisesi-ve-despot-evi> Erişim tarihi: 18.02.2023
- Artun, A. (2006). *Tarih sahneleri: Sanat müzeleri 1: Müze ve modernlik*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Altınoluk, Ü. ve Yenice Karadayı, T. (2019). New uses for old buildings: the case of 'Soğukçeşme' street, İstanbul, Turkey. *International Journal of Architecture & Planning*, 7 (1), 314-329. DOI: [10.15320/ICONARP.2019.77](https://doi.org/10.15320/ICONARP.2019.77)
- Arıkan, Z. (1988). 1821 Ayvalık isyanı. *Bellekten*, 52 (203), 571-600. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbellekten/issue/64220/973977>
- Arıkan, Z. (2011). 1909 "Ayvalık Hadisesi". *Bellekten*, 75 (272), 159-190. DOI: 10.37879/bellekten.2011.159
- Atagök, T. (2013). Müzecilikte arayışlar. *Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, 11, 11-18.
- Atilla, N. & Öztüre, N. (2005). *Adabeyi: Dünden bugüne adım adım Ayvalık*, İzmir: Öztüre A.Ş. Kültür Yayını.
- Ay, Kader. (Ed.), (2014). *Anıtsal bir binanın yeniden hayat buluşu: Ayvalık Alibey (Cunda) Adası Taksiyarhis (baş melekler Cebrail ve Mikail) kilise binası*. İstanbul: Rahmi M. Koç Müzesi Yayınevi.
- Ayışığı Cunda'da yeniden doğdu. (2012). *Arkitera*. <https://www.arkitera.com/haber/ayisigi-cundada-yeniden-dogdu/> Erişim tarihi: 05.04.2023
- Ayvalık'ta Suzan Sabancı hakkında suç duyurusu. (2012). *Yeşil Gazete*. <https://yesilgazete.org/ayvalikta-suzan-sabanci-hakkinda-suc-duyurusu/> Erişim tarihi: 05.04.2023
- Balta, E. ve Mihailaris, B. (2018). The rebuilding of Moschonisi following its devastation in 1821. O. Kolbaş ve O. Üçer (Ed.). *Âb-ı hayât'ı aramak Gönül Tekin'e armağan* içinde, 621-688. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Bayraktar, B. (2002). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık tarihi*, Ankara: Kabalcı Yayınları.
- Bayraktar, B. (2022). Osmanlı İmparatorluğu'nun başkalaşım sürecinde Ayvalık şehri. B. A. Akbüber (Ed.), *Ayvalık tarihi üzerine akademik çalışmalar seçkisi* içinde, 111-129. Balıkesir: Ayvada Yayıncılık.
- Beksaç, E. (2000). Balıkesir ili Ayvalık-Gömeç ilçelerinde pre- ve protohistorik yerleşmeler yüzey araştırması. XVII. araştırma sonuçları, Cilt: 1, 115-126.
- Boyer, M. C. (1996). *The city of collective memory: Its historical imagery and architectural entertainments*. Londra: MIT Press.
- "Bugün Dersler Müzede" projesi büyüyor. (2019). *Mahalli Gündem*. <https://www.mahalligundem.com/bugun-dersler-muzede-projesi-buyuyor/23182/> Erişim tarihi: 18.02.2023
- Clark, B. (2008). *İki kere yabancı: Kitlesele insan ihracı modern Türkiye ve Yunanistan'ı nasıl biçimlendirdi?*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Compagnie de Jésus. (1819). *Lettres édifiantes et curieuses, écrites des missions étrangères: Mémoires du Levant*. Fransa: J. Vernarel.

Cunda'daki Rahmi M. Koç Müzesi'nde hedef 1 milyon ziyaretçi. (2018). *TRT Haber*. <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/cundadaki-rahmi-mkoc-muzesinde-hedef-1-milyon-ziyaretci-382904.html> Erişim tarihi: 18.02.2023

ÇEKÜL Vakfı, *Koruma bilincinin gelişim süreci*. (2010). İstanbul: Stil Matbaacılık.

Deniz, A., Özgür, E.M. ve Öksüz, M. (2018). Dini mekânların toplumsal hafızaya etkileri: İstanbul Aya Panteleymon Ortodoks Kilisesi örneği. *International Journal of Geography and Geography Education*, 39, 171-188.

Drakos, E. I. (1895a). *Τα Μικρασιανά ή αι Εκατόνησοι τανυν Μοσχονήσια*. Vol 1. *Γενική πραγματεία περί Εκατονήσιων τανυν Μοσχονησίων*. Atina.

Drakos, E. I. (1895b). *Τα Μικρασιανά ή αι Εκατόνησοι τανυν Μοσχονήσια*. Vol 2. *Μικρασιανά ή ιστορία των Μοσχονησίων υπό έποψιν εκκλησιαστικήν*. Atina.

Eco, U. (2012). *Günlük yaşamdan sanata*. (K. Atakay, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.

Erdem, Ö., Özakin, R. & Yergün, U. (2007). Ayvalık (Balıkesir) Alibey/Cunda Adası kentsel mimarlık envanteri 2005-2006. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (6), 77-97. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubaked/issue/57276/810136>

Erim, H. (1948). *Ayvalık tarihi*. (M. Uygur, Çev.) Ankara: Güney Matbaacılık.

Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*. (B. Uçar, Çev.) İstanbul: Heretik Yayınları.

Huysen, H. (1999). *Alacakaranlık anıları: Bellek yitimi kültüründe zamanı belirlemek*. (K. Atakay Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

ICOM (<https://icom.museum/en/>).

Kafadar, C. (2017). *Kendine ait bir Roma*. İstanbul: Metis Yayınları.

Köken, T. (2017). Ayvalık Çanı-Çanın Yolculuğu. *Ayda Bir Ayvalık Dergisi*, (34), 2-8. https://www.academia.edu/37038356/Ayval%C4%B1k_%C3%87an%C4%B1_I_pdf Erişim tarihi: 18.02.2023

Karaiskaki, S. (1973). *Μοσχονήσια. Το γεμάτο γοητεία μικροσκοπικό Αρχιπέλαγος της Αιολίδας. Η πατρίδα μου*. Atina.

Küçük, M. (2022). *Müze*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Lefebvre, H. (1998). *Modern dünyada gündelik hayat*. (I. Gürbüz, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Lord, B. & Lord, D. G. 2001. *The manual of museum management*. New York: Rowman Altamira.

Madran, B. (1999). Müze türleri. T. Atagök (Ed.). *Yeniden müzeciliği düşünmek* içinde, 3-19. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzecilik Anabilim Dalı.

Mağmumi, Ş. (2002). *Bir Osmanlı doktorunun anıları: Yüzyıl önce Anadolu ve Suriye*. İstanbul: Büke Yayınları.

Mısırlısoy, D. & Günçe, K. (2016). Assessment of the adaptive reuse of castles as museums: case of Cyprus. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 11(2), 147-159. [10.2495/SDP-V11-N2-147-159](https://doi.org/10.2495/SDP-V11-N2-147-159)

Milliyet'in barış elçileri. (2001). *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/pembenar/milliyet-in-baris-elcileri-5218229> Erişim tarihi: 18.02.2023

Nora, P. (1989). Between memory and history: *les lieux de mémoire*. *Representations*, 26, 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>

- Nora, P. (2006). *Hafıza mekânları*. (M. E. Özcan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, I-IV. (1988). (E. Z. Ökte, Ed.) İstanbul: The Historical Research Foundation İstanbul Research Center.
- Psarros, D. E. (2004). Ayvalık'ın (Kydonies) kent tarihi. *Ege'nin İki Yakası-I Ayvalık Kent Tarihi Çalışmaları Sempozyumu*, Ayvalık: Basılmamış Bildiri Kitabı, 1-9.
- Psarros, D. E. (2017). *To Aιβάλι και η Μικρασιατική Αιολιδα*. MIET.
- Rahmi M. Koç Müzeleri (<http://www.rmkmuseum.org.tr/cunda-taksiyarhis-rahmi-koc-muzesi/hakkimizda/rahmi-m-koc-muzeleri>).
- Ralli, V. (2011). *Πατριδα αξέχαστη Μικρά Ασία*. Ακρίτας.
- Ricoeur, P. (2012). *Hafıza, tarih, unutuş*. (M. E. Özcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Rossi, A. (2006). *Şehrin mimarisi*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Russell, N. (2006). Collective memory before and after Halbwachs. *The French Review*, 79 (4), 792-804.
- Saban, D. (2010). Ayvalık'ta camiye dönüştürülmüş üç XIX. yüzyıl kilisesi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Sabancı ile yeniden doğan Ayışığı Manastırı, Kuzey Ege'nin reklamını yapacak. (2012). *Vatan*. <https://www.gazetevatan.com/yazarlar/ercan-inan/sabanci-ile-yeniden-dogan-ayisigi-manastiri-kuzey-ege-nin-reklamini-yapacak-443625> Erişim tarihi: 05.04.2023
- Sağlam, H. S. (2021). Ayvalık Cunda Adası'ndaki Panagia (Koimesis Theotokou) ve Agios Panteleimon Kiliselerinin mimari tarihi ve mekânsal dönüşümü. *Turkish Studies*, 16(3), 989-1017. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.50683>
- Savaş, A. (2010). House museum: A new function for old buildings. *Journal of the Faculty of Architecture*, 27 (1), 139-160.
- Savaş, A. (2005). Arzulanan nesnelere: Müze, nesne ve hafıza arasında sıkışan mekâna dair. *Voyvoda Caddesi Toplantıları 2004-2005*, SALT Research.
- Shaw, M. K. W. (2015). *Osmanlı müzeciliği: Müzeler, arkeoloji ve tarihin görselleştirilmesi*. (E. Soğancılar, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Suda, Z. E. (2017). *Büyük savaşın hafıza mekânları: Çanakkale-Gelibolu ve Alsace Lorraine cepheleri*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Şahin Güçhan, N. (2008). Tracing the memoir of Dr. Serafeddin Magmumi for the urban memory of Ayvalık. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 25 (1), 53-80.
- Tekeli, İ. (1988). Kentsel korumada değişik yaklaşımlar üzerine düşünceler. *Şehir*, 11, 19-22.
- Tekin, Ş. (2001). Cunda Belediyesi'nin ilk mührünün yeniden okunuşu, Cunda Adası'nın adları. *Tarihve Toplum*, 217, 43-50.
- Terzibaşoğlu, Y. (2001). Landlords, refugees, and nomads: Struggles for land around late-nineteenth-century Ayvalık. *New Perspectives on Turkey*, 24, 51-82.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. (A. Suat, Çev.) Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Toynbee, A. (1970). *The Western question in Greece and Turkey, A study in the contact of civilisations*. New York: Houghton Mifflin Company.
- Turan, G. (2008). *Mübadelede Ayvalık*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Urry, J. (1999). *Mekânları tüketmek*. (Öğdül, G. R. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yücel, D. (2012). *Yeni medya sanatı ve yeni müze*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi. Yorulmaz, A. (2005). *Ayvalık'ı gezerken*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.

Yorulmaz, A. (2007). *Ayvalık'tan Cunda'dan*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Görsel Kaynakça

Şekil 1 ve 2. Taksıyarhis Kilisesi'nin restorasyon öncesinde dışarıdan görüntüsü (Anıtsal bir binanın yeniden hayat buluşu, 2014).

Şekil 3. Agios Ioannis Şapeli'nin restorasyon sonrası görüntüsü, <https://cundarehberim.com/tarihi-eserler/> (Erişim tarihi: 12.04.2023)

Şekil 4. Ayışığı Manastırı'nın restorasyon sonrası görüntüsü, https://www.mimarizm.com/mimari-projeler/restorasyon-ve-yenileme/ayisigi-manastiri_113084 (Erişim tarihi: 12.04.2023)

Şekil 5. Ayvalık'taki Taksıyarhis Anıt Müzesi'nin restorasyon sonrası dış cephe görüntüsü, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/balikesir/gezilecekyer/taksıyarhis-kilisesi> (Erişim tarihi: 12.04.2023)

Şekil 6. Taksıyarhis Anıt Müzesi'nin restorasyon sonrası iç mekân görüntüsü, <https://muze.gov.tr/muze-detay?sectionId=TAM01&distId=MRK> (Erişim tarihi: 12.04.2023)

Şekil 7. Alibey/Cunda Adası'ndaki Taksıyarhis Kilisesi'nin 2002 yılındaki görüntüsü, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/201309> (Erişim tarihi: 12.04.2023)

Şekil 8. Restorasyon öncesi Alibey/Cunda Adası'ndaki Taksıyarhis Kilisesi ve Zehra Başbuğ, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/6460> (Erişim tarihi: 12.04.2023)

Şekil 9. Alibey/Cunda Adası'ndaki Taksıyarhis Kilisesi'nin restorasyon sonrası dış cephe görüntüsü, <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=3810> (Erişim tarihi: 12.04.2023)

Şekil 10 Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi girişinde bulunan künye (Yazara aittir).

Şekil 11. "Taksıyarhis Kilise Binası Tarihçesi" başlıklı bilgi panosu (Yazara aittir).

Şekil 12. Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi iç mekân, <https://ansiklopedi.vkv.org.tr/Kategoriler/Kurumlar/Koc-Ailesi-Vakiflari/Ayvalik-Rahmi-M-Koc-Muzesi> (Erişim tarihi: 12.04.2023)

Şekil 13. Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi'nde oyuncak bebekler (Yazara aittir).

Şekil 14 ve 15. Ayvalık Rahmi M. Koç Müzesi'nin bahçesinde mezar taşı ve bilgi metni (Yazara aittir).